

Franc Križnar

BRIŽINSKI SPOMENICI KAO KNJIŽEVNI ARHAIZMI SLOVENSTVA I U GLAZBI

UMJETNIČKA POVIJEST LOŠKOG VLASTELINSTVA S OBJEMA DOLINAMA: 973. – 1050. (2023.)

Sažetak

Predmet istraživanja je književni spomenik *Brižinski spomenici* (973. i kasnije). Zbog navodnih (?) *neuma* u tekstu ujedno su i glazbeni spomenik, jer na jedan ili drugi način podsjećaju na prisustvo *korala* na tadašnjem širem slovenskom teritoriju. Pisani su na latinici i u stlu *karolinške minuskule*. Uzimajući u obzir da je u njima naglasak na crkvenim tekstovima (i glazbi), svakako je u pitanju izniman spomenik crkvene i glazbene arhaike. Ističe se po *kirielejsonima*, koji su i na taj način prvi vjesnici davnih slovenskih književnih i glazbenih početaka. Tijekom posljednjih godina prošlog, 20. stoljeća, postali su svojevrsni stvaralački glazbeni izazov za dva suvremena slovenska skladatelja: Jakoba Ježa (1928.-2022.) i Marijana Gabrijelčiča (1940.-1998.). Obojica su kao libreta svojih *kantata* odabrala različite odlomke Brižinskih spomenika. Prvi (Jež) napisao je *Brižinske spomenike* (1971.) za tenor, bas, dvostruki mješoviti zbor i dječii zbor, puhačka glazbala i udaraljke, a drugi (Gabrijelčič) *Glago-lite* (1997.) za sopran, flautu, violončelo, mješoviti zbor, zvona i orgulje. Oba djela bila su tiskana, izvedena i snimljena.

Ključne riječi: neume, koral, karolinška minuskula, kirielejsoni, Jakob Jež, Marijan Gabrijelčič

Uvod

Škofja Loka i njezina gradska jezgra, koja je najdirektnije povezana s *Brižinskim spomenicima*,¹ srednjovjekovni je grad jugozapadno od Kranja, odnosno sjeverozapadno od Ljubljane i Medvoda. Ima nešto manje od dvanaest tisuća stanovnika (2022.)² i središte je istoimene općine. Prvog puta spomenuta je 973. godine kao *Lonca* i odnosi se na Staru Loku (kod Šk. Loke), kao *Lonka* 1160. godine, *Lok* između 1192. i 1197. godine,

Scofolotti 1293. godine i *Scofioloco* 1295. godine. Doslovni prijevod imena je (moćno) *biskupska livada* i odnosi se na vlasništvo freisinških³ biskupa.⁴

Tako povijest Škofje Loke počinje u 973. godini, kad je prvi put spomenuto njeno ime. Car Oton II. (955. - 983.) loško je područje dodijelio freisinškom biskupu Abrahamu (Freising, ? - 7. 6.-15. 7. 994. ?) kao feud. U pitanju nije današnja Škofja Loka nego Stara Loka (kod Škofje Loke). Staru Loku su ustanovili bisku-

¹ Najstariji očuvani zapisi na slovenskom jeziku prije 1000. godine.

² Prim. *Stanovništvo po naseljima*, detaljni podaci, Slovenija, 1. sij. 2020. (u: <https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/8857>). *Statistički zavod Republike Slovenije*, 8. lipnja 2020. (pristupljeno 15. 7. 2023.).

³ Freising je sveučilišni grad u Bavarskoj, Njemačka, oko 40 km sjeverno od Münchena, glavni grad pokrajine Freising Landkreis s otprilike 50.000 stanovnika i grad-prijatelj Škofje Loke (izvor: Wikipedia).

⁴ Snoj, J.

pi kao svoje upravno i gospodarsko središte, jer se nalazila na strateški bitnom raskršću. Od tada, a i od prije, postoje najmarkantnije građevine i ujedno povijesnoumjetnički objekti: (Škofjeloški) Dvorac, Kašča (iz 1513. godine, s Filipovim grbom), župna crkva sv. Jakova, kapucinski samostan sa župnom crkvom sv. Ane, Homanova kuća, uršulinski samostan sa župnom crkvom časnih sestara Bezgrešnog Začeca, župnom crkvom sv. Jurja (u Staroj Loki) idr.

Brižinski spomenici (BS)

Ime su dobili po bavarskom gradu Freisingu, kojeg je 1854. godine slavist i gramatičar, pisac i urednik Anton Janežič (1828.-1869.) preveo skovavši slovensko ime *Brizno*, *Briznik*;⁵ kasnije je od toga nastalo *Brižinje*, *Brižine* ili *Brižinj*. Proizašli su naime iz freisinškog samostana sv. Korbinijana.⁶ Po rezultatima paleografskog istraživanja, nastali su između 972. i 1039. godine, a vjerojatno prije 998. godine. Izvorni tekst navodno je nastao još u 9. stoljeću, znači do 900. godine (?). Otkrili su ih »tek« 1807. godine u *Bavarskoj državnoj knjižnici* u Münchenu,⁷ svezane u zborniku od pergamene, koji je 1803. godine došao iz Freisinga.⁸ Napisani su latiničnim pismom koje se koristilo u stoljećima nakon Karla Velikog (742.-814.)⁹ kao *karolinška minuskula*.¹⁰ U pitanju su tri spomenika, spisa (I.-III.). Bili su dio putnog pastoralnog¹¹ priručnika freisinškog biskupa Abrahama. On je bio biskup Freisinga od 957. do 993./94. godine, a 973. godine od cara Otona I. dobio je na dar brojne zemljišne posjede, između ostalog i Škofju Loku. Prvi i treći spomenik obrasci su opće ispovjedi, dok je drugi propovjed¹² o grijehu i po-

ziv na ispovijed.¹³ To nije samo najstarija slovenska propovijed, nego je i srednjovjekovno retoričko remek-djelo. Kompletani (latinski) *kodeksi*¹⁴ obuhvaća 169 pergamentnih folija¹⁵ različite kvalitete. Najviše tekstova su *homilije*¹⁶ odnosno govori: sedam ih je liturgijskih,¹⁷ osam je crkvenopravnih, devet je drugih zapisa i tri su slovenska. Najviše govora namijenjeno je praznicima crkvene godine: *Advent* i *Božić*, *Svijećnica*, *Post*, *Veliki četvrtak*, *Uskrs* idr. Neke od liturgijskih činova iz *kodeksa* smije vršiti samo biskup, a više obreda smiju vršiti i obični misnici.¹⁸

Još jedna varijanta postanka BS usko je i neposredno vezana uz priču solunske braće Konstantina (Cirila) i Metoda i njihovu aktivnost u Donjoj Panoniji.¹⁹

¹³ Obred u (katoličkoj) crkvi, u kojem vjernik svećeniku ispovijeda svoje grijehе.

¹⁴ Stari rukopis, rukopisni zbornik, zbirka zakona.

¹⁵ Format lista (21 x 33 cm), također format knjige.

¹⁶ Propovijed, crkveni govor, koji objašnjava određeni odlomak iz Biblije.

¹⁷ Koji se odnose na bogoslužje.

¹⁸ Smolik, 2004.

¹⁹ Konstantin (Ćiril; Solun, 826./827. – Rim, 869.) bio je profesor filozofije, a Metod (Solun, 812.-15. – Velikomoravska, 6. 4. 885.) ugledni vojni zapovjednik na graničnom području između današnje Bugarske i Srbije, gdje je dobro upoznao Slavene. Bitna prilika pojavila se u ljeto 862. godine, kada je u Carigrad došlo izaslanstvo moravskog kneza Rastislava, koji cara Mihaela moli za biskupa i učitelje koji bi ih na njihovom jeziku mogli podučavati o pravoj vjeri. Car je ispunio kneževu želju i u Moravsku poslao braću Konstantina (Ćirila) i Metoda. Visoko obrazovana solunska braća iz dvojezičnog grada imala su podosta iskustva s prevodenjem vjerskog sadržaja (*Novi i Stari zavjet*, *Psalmi*, *Evangelium Slovenicum* i dr.) na slavenski jezik kojim su govorili i stanovnici Moravske. Nakon tri godine širenja kršćanstva na slavenskom jeziku na području Moravske, Konstantin (Ćiril) i Metod su se s učenicima uputili u Rim kod pape na saslušanje protiv njemačkog svećeništva. Salzburški kler je naime ustrajao da se Boga smije slaviti samo na tri jezika: hebrejskom, grčkom i latinskom. Na taj način htjeli su zadržati svoj utjecaj u Moravskoj. Na tom putu su Ćiril i Metod na poziv kneza Kocelja posjetili još jednu slovensku pokrajinu – kneževinu Donju Panoniju uz Blatno jezero, u današnjoj Mađarskoj. Tamo su zbog franačkog utjecaja pisali na latinici. U Kocljevoj prijestonici Blatnogradu (Blatenskom Kostelu, današnjem Zalaváru) obučili su oko 50 učenika. Zato su vjerojatno najprije

⁵ Janežič, 120.

⁶ Izvor Wikipedija (pristupljeno 15. 7. 2023.).

⁷ Ondje se još uvijek čuva original.

⁸ Ondje.

⁹ Franački kralj i rimski car.

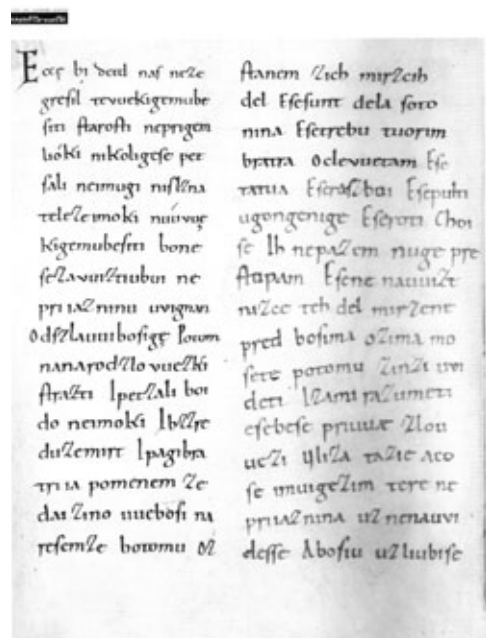
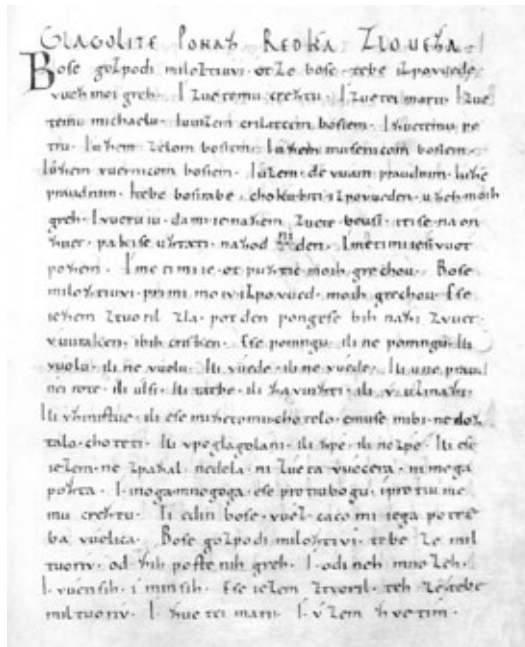
¹⁰ Pismo u kojem sva slova nisu jednako visoka.

¹¹ Dušebrižnički.

¹² Bogoslužni govor i objašnjenje Božje riječi.

BS (prva
i četvrta
stranica)

Slovenski tekstovi su glede redosljeda kodeksa označeni kao I., II. i III. BS. Sadržaj BS II. predstavlja poziv vjernicima na ispovijed i pokoru, dok BS I. i III. predstavljaju po dva različita obrasca opće ispovijedi, koji slijede poziv. Dakle, postoje tri BS. Prvi i treći su obrasci ispovijedi, a drugi je propovijed o grijehu i pokori. On ima najviše sličnosti sa sta-

priređili nekoliko jednostavnih crkvenih obrazaca u karolinškoj minuskuli koju su u to vrijeme tamo koristili. Tako nam preostaje samo zaključak da su BS bili prevedeni i prepisani baš u Blatenskom Kostelu, gdje su tadašnji učenici učili slavenski jezik i karolinšku minuskulu. Braći nije bilo teško u to prenijeti nekoliko liturgijskih obrazaca na slavenskom jeziku. Konstantin se u Rimu jako razbolio te je želio umrijeti kao monah. Prihvatio je njemačko ime Ćiril i preminuo u veljači 869. godine. Pokopan je u crkvi Sv. Klementa u Rimu. Metod se vratio u Panoniju kao biskup. Papa Adrian II. je iste godine ponovno ustanovio starorimsku sirmijsku nadbiskupiju (danas je to Sremska Mitrovica u Vojvodini u Srbiji), čije je sjedište bilo u Koceljevoj državi, a njenim nadbiskupom postao je Metod. Njeno upravno područje obuhvaćalo je Donju Panoniju i Moravsku. Franci su već sljedeće godine (oko 870.) zauzeli Donju Panoniju i protjerali Metoda, koji je pobjegao u Moravsku te ujedno žurno krenuli proganjati i uništavati sve tragove njegovog djelovanja, uključujući možda i slovenske BS (?). Listove pergamene na kojima su bili napisani vjerojatno im je bilo šteta odbaciti, pa su ih odnijeli u Brižinj (Freising). Tamo su ih knjigovesci kasnije koristili za uvezivanje svojih knjiga.

rockvenoslavenskim jezikom i ujedno je najvažniji od triju spomenika. Postoji više prijepisa tekstova. Pogledamo jednog od njih, u kojem je početak drugog BS: *Ecce bi detd nas ne zegresil, te vueki gemu be siti, starosti ne prigemlioki, nikoligese petsali neimugi, ni slzna teleze imoki, nu u vueki gemu bi siti.* Prijevod na suvremeni slovenski jezik: *Če bi ded naš (Adam, op. p.) ne grešil, bi mu na veke bilo živeti, starosti ne prejeti, nikoli skrbi imeti, ne solznega telesa, temveč na veke bi mu bilo živeti [Da naš praotac (Adam) nije sagriješio, živio bi dovijeka, starosti ne bi vidio, briga ne bi imao, ni suzna tijela ne bi imao, nego bi živio dovijeka. / Preveo prevoditelj članka.] Prijepis početka trećeg BS: *Jaz ze zaglagolo zlodeiu i uzem iego delom, uzem iegom lepocam; tose uueruiiu u bog uzemogoki i u iega zin i u zuueti duh.* Jaz se odpovem zlodeju in vsem njegovim delom in vsem njegovim lepotam. Tudi verujem v Boga vsemogočnega in njegovoga sina in svetega Duha. [Odričem se Zloga i svih djela njegovih i svega sjaja njegova. Također vjerujem u Boga, Oca svemogućega, Stvoritelja neba i zemlje i sina njegova i Svetoga Duha. / Preveo prevoditelj članka.]*

Glavni sadržaj kodeksa u cijelosti su liturgijski formulari (obrasci) i *Homilije*. Namijenjeni su ponajviše za korištenje tijekom velikih crkvenih praznika, vrijeme posta, Svijećnicu, itd. Zato su formule BS opća ispovijed i odrješenje grijeha. Tako su imali zaključnu svečanu funkciju nakon govora i propovijedi za vrijeme velikih crkvenih praznika i posebnih prilika. Najvjerojatnije je to vršio biskup, a ne obični misnik, posebno ako uzmemo u obzir vrijeme postanka *kodeksa*, tj. 972.-1039. Još jedan dokaz tvrdnji da su dijelovi *kodeksa* bili namijenjeni biskupu je kvalitet pergamene na kojoj su pisani tekstovi i koja je očuvana do dana današnjeg te je bila preskupa za obične svećenike i manje crkve.

Slovenska glazba u pozadini BS

Na temelju podataka o datiranju BS (početak 11. stoljeća, 1024.) potrebno je početke i daljnji razvoj slovenske glazbe ili/i glazbe na slovenskom području smjestiti baš tamo. Također u kontekstu (škofje)loške glazbe u okviru opće-slovenske, nacionalne; znači vremenski i geografski. BS predstavljaju kulturni i književni spomenik, koji je na neki način, šire i opće te usko i konkretno vezan uz glazbu. To nam dokazuju *neume*²⁰ kao »znakovi iznad teksta, *neume*.«²¹

U novu domovinu Južnih Slavena, Slovenaca, koja se na jugu širila do područja na rubu Furlanske ravnice, na zapadu do slivova Zilje, Drave, Aniče i Traune, na sjeveru preko Dunava pa prek Donave i na istoku do Bakonjske šume i Blatnog jezera, Slovenci su se naselili već u 6. stoljeću. Prije njih tamo su živjela razna plemena Ilira i Kelta koja su već imala svoju glazbenu

kulturu, dokaz čega je paleolitička frula, izrađena od bedrene kosti mladog špiljskog medvjeda u koju su probušene četiri rupice. Pronađena je u jami Divje babe/Cerkno-Idrija, a napravljena prije 60.000 godina kao proizvod neandertalca.²² Također, amena frula pronađena je kod Potočke zijalke blizu Olševe. I vaška situla, pronađena u Vačama kod Litije dokaz je o najstarijim (glazbenim) instrumentima na našem području. Slovenci koji su došli u alpsku pokrajinu sa sobom su donijeli određene glazbene oblike i sadržaje. Poznavali su izraze *pjesma* i *pjevati*, znači da su već poznavali tekstualno izražavanje koje se razlikovalo od običnog govora i potrebno ga je razumjeti kao nekakav napjev ili melodiju. Osim spomenutih frula nema očuvanih dokaza za spomenuto. Neke dokaze možemo pronaći u komparativnoj povijesti umjetnosti kao svojevrsnom sekundarnom muzikološkom izvoru. Freske u crkvi Sv. Sofije u Kijevu iz 9. stoljeća pokazuju da se korištenje (glazbenih) instrumenata kao što su orgulje (*organum hydraulicum*), frule, psalteriji, rogovi i timpani prenila daleko na istok. Utjecaj na glazbeni život prvobitnih Slovenaca imalo je i neprestano seljenje iz ravnice u alpski svijet i nazad. U 9. stoljeću tako je nastala zadnja samostalna slovenska država, Koceljeva kneževina. Svo to vrijeme, čak do kasnog 13. stoljeća, Slovenci su bili pod brojnim stranim utjecajima, ponajviše njemačkim. Tako se već s prvim kršćanskim kneževima u 8. stoljeću pojavio prvi oblik njemačkog gospodstva. Ono se u 9. i 10. stoljeću širilo i učvrstilo, s prvim vojvodama i graničnim grofovima. Time je počela sistematika germanizacija koja je u početku još dopuštala slovenski oblik ustoličenja (slovenskih) kneževa na Gosposvet-skom polju, ali se kasnije zaoštrila i u

²⁰ Sistem znakova i crtica, krivulja i točki za zapis jednoglasnih napjeva, posebno *gregorijanskog korala*; koristi se od 8. stoljeća pa nadalje, razvio se od grčkih akcentnih znakova: *actus* (‘ podizanje glasa), *gravis* (‘ pad glasa) i *circumflexus* (‘ ili” kao veza obaju).

²¹ Snoj, J.

²² Prim. *Narodni muzej* u Ljubljani (Izvor: Wikipedija).

vrijeme od 11. do 13. stoljeća još se utvrdila dolaskom njemačke aristokracije i građanstva. Na glazbeni razvoj Slovenaca te kulturni i glazbeni život na nivou Europe, u 8. je stoljeću utjecalo pokrštavanje i utjecaj njemačkog političkog gospodstva. Od 811. godine slovenski se teritorij kroz duga stoljeća crkvene jurisdikcije podijelio. Područje sjeverno od Drave pripadalo je Salzburgu i tamošnjoj nadbiskupiji, a južno od Drave i na istoku do Sutle i Kupe Akvileji i tamošnjoj nadbiskupiji, te kasnije Gradu i tamošnjoj nadbiskupiji, kamo se preselilo sjedište patrijarhata. U svemu tome možemo zaključiti i sljedeće: alpske zemlje na našem teritoriju su već tada kao jedne od prvih došle u kontakt sa zapadnom kulturom. S pokrštavanjem, kojeg sjedište je za Slovence iz Karantanije bilo u Salzburgu, počela je nova povijest Slovenaca. Karantanski knez Hotimir je širenje kršćanstva povjerio irskom monahu, apostolu Karantanije i zaštitniku Slovenaca Virgilu (oko 700. – 27. 11. 784.). Bio je predstojnik benediktinskog samostana Sv. Petra u Salzburgu i bavio se slobodnim umjetnostima (= *septem artes liberales*); zato je i u glazbi bio, barem teoretski, a po svim insinucijama i praktično, obrazovan. Dokaz da je donio oblike koje su u liturgiji koristili irski monasi, koji su osim keltske poznavali i rimsku te ambrozijansku kulturu i pri tom se oslanjali na narodni jezik, upravo su BS. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum/Preobraćenje Bavaraca i Karantanaca*, koju je kao zagovor salzburške politike protiv biskupa Modesta 871. godine napisao nepoznati autor, pripovjeda kako je opat Virgil upravo biskupu Modestu povjerio misionarski rad sa Slovencima u Karantaniji, a uz njega i brojnim svećenicima, đakonima i ostalim klericima koji su posvećivali crkve, obrazovali klerike i obavljali druge crkvene poslove. Središte Modestove aktivnosti bila je Gospa Sveta. Svećenici koji su imali ra-

diti u slovenskim pokrajinama školovali su se u austrijskom Kremsmünsteru i u bavarskom benediktinskom samostanu Chimsee na jednom od manjih otoka nedaleko od Münchena. Također je dokazano da su u slovenskim misama sudjelovali pjevači, koje su pjevanju podučavali monasi sami.

Svećenici su se dakle već po svom osnovnom pozivu morali neposredno baviti glazbom i tako su kao prvi u slovenske pokrajine donijeli liturgijsko pjevanje. To je ujedno značilo i prvi kontakt slovenskog čovjeka s *koralom*. On je u glazbenoj umjetnosti postao važnim osobito u vrijeme *karolinške renesanse*.²³ Virgil i njegovi suradnici njegovali su i širili *koral*, u kojeg su neposredno unijeli i keltske elemente. Ujedno su u naše krajeve i pokrajine donijeli i uveli nacionalni, tj. slovenski jezik, što nam opet potvrđuje brižinska formula pokore (poticaj na ispovijed). Nakon tih vremena bitna je i odluka cara i crkvenih moćnika da moraju svi svećenici posjedovati i poznavati rimske knjige kako bi mogli razumjeti rimsko, tj. latinsko pjevanje u *oficiju*²⁴ i na misi. Tako je slovenski jezik i dalje bio podanički, a tako su ga tretirali i novi gospodari. Morali su postojati i dublji razlozi zašto se na obredima i dalje redovito koristio slovenski jezik. Zadatak jezika bio je suzbijanje poganstva i širenje sudjelovanja vjernika u bogoslužju. To se pokazivalo i kroz razne oblike, karakteristične za glazbenu aktivnost slovenskog elementa, jer se u tim slučajevima verbalno izražavanje skoro uvijek povezivalo s pjevanjem.

U svemu tome su za karantanske Slovence najvažniju ulogu imale odluke salzburške sinode i nekih drugih crkve-

²³ To je bila prva od triju srednjovjekovnih renesansi, razdoblje kulturne aktivnosti u Karolinškom carstvu. Odvijala se od kasnog 8. pa do 9. stoljeća, a nadahnulo ju je rimsko kršćanstvo iz 4. stoljeća (Izvor: Wikipedija).

²⁴ Dio brevijara koji se mora izmoliti u jednom danu. (Izvor: Wikipedija).

nih sabora 789. i 814. godine. Najbitnija je ona koja je imala narod odvratiti od *rustica*, tj. od poganskog barbarskog pjevanja i nauči ga klicati ili pjevati *Kyrie eleison/Gospodine, smiluj se*. U biti jednaku misao izražavaju i mnogo kasniji BS s kraja 10. stoljeća. Biskupu brižinske (Freising) biskupije pomogli su u njegovom pastirskom radu među Slovencima. U njihovom drugom tekstu, u poticaju na pokoru i ispovijed, rečeno je neka »*otпустimo ta mrska djela, koja su đavolja djela, poput malikovanja*²⁵...« Prije toga, *kyrielejsoni* su pjevali zahvalnu pjesmu »*jednom bogu, stvaratelju munje, jedinom gospodaru neba i zemlje*.« *Kyrielejsoni* su već bili oblik sudjelovanja laika u crkvenom pjevanju i općenito u bogoslužju. U njima su se po prvi put susreli narodni jezik i *gregorijanski koral*. On je baš putem *kyrielejsona* jako utjecao na razvoj srednjovjekovne duhovne, crkvene pjesme, kod europskih naroda i kod Slovenaca. Štaviše, između 11. i 15. stoljeća možemo primijetiti da se slovenska crkvena pjesma razvijala jednakopravno kao njemačka i ostale europske pjesme. To molitveno klicanje očuvano je dakle i kod nas. Uključeno je u brojne srednjovjekovne slovenske crkvene pjesme, prvobitne *kyrielejstone* i blagdanske pjesme. Pridružilo se i staroj pjesmi o deset zapovijedi. Kao zahvalni i svečani spjevali nalazi se i u staroj uskrсноj i uzačaštvenoj pjesmi. Za postojanje srednjovjekovne slovenske crkvene pjesme zaslužni su znači uglavnom *kyrielejsoni*. Osim *koral* i i njemačke crkvene pjesme na njenu melodiju je utjecala i domaća, slovenska svjetovna narodna glazba. Koliko je u njenom formiranju sudjelovao samonikli slovenski duh nije moguće utvrditi i dokazati. Počeci i daljnji razvoj slovenske glazbe temelje se na očuvanju poganske ostavštine, promicanju *kyrielejsona* te prvih narodnih crkvenih i svjetovnih pjesama.

Neume i koral u BS

Jesu li znakovi iznad redova u BS *neume*? To i ostala pitanja te nedokazani odgovori i dalje ostaju otvorenima. Znači: »nerazjašnjeni« znakovi u BS jesu i nisu *neume*? Ne možemo potvrditi da jesu, jer se (znakovi) ne pojavljuju kontinuirano, nego povremeno i nisu napisani samo iznad samoglasnika nego i iznad suglasnika. U BS I., gdje ih količinski ima najviše, pojavljuje se samo jedan takav znak.²⁶ Unatoč negacijama, možemo pokazati određenu sumnju u vezi značenja tih znakova i možemo im pripisati barem moguću namjenu upućivanja na određenu zvučnost samog književnog teksta BS, bili oni jezični ili minimalno glazbeni znakovi. Naime, *neumeto* vjerojatno (?) nisu i mogu samo označavati određenu glazbenu zvučnost, koliko ju je tadašnje doba razumjelo: glazba teče putem tonova srednjovjekovnog tonskog sistema. Drugačija zvučnost, drugačiji tonalitet i drugačija melodičnost, koje bi u širem smislu mogli smatrati glazbom, *neume* ne mogu označavati. Uz to i paleografska²⁷ sumnja ukazuje na određeno istraživačko pitanje: je li uopće moguće da su u rukopisu, nastalom oko 1000. godine na području freisinške biskupije, *neume*? Je li moguće da su se već tada tekstovi poput BS izvodili uz glazbu (pjevanjem i/ili instrumentima)? Istina je da *neume* – najproširenije srednjovjekovno glazbeno pismo i izvorno pismo zapadnoeuropske glazbe – prvi put susrećemo u rukopisima iz 9. stoljeća, a nakon vremena nastanka BS imamo očuvane brojne *neumatske* glazbene rukopise, među njima i rukopise iz Bavorske. S druge strane možemo barem s malo istraživačke distance i bez prijeko potrebnih dokaza barem djelomice dopustiti mogućnost da su tekstovi BS, posebno obrasci ispovijesti, bili izvođeni po nekom od recitacijskih

²⁶ Snoj, J.

²⁷ Pomoćna povijesna znanost koja se bavi proučavanje razvoja i širenja vrsta pisma.

²⁵ Pretjerano veličanje, obožavanje nekog ili nečeg.

Darovnica (fragment - izrez besedila darilne listine 30. 6. 973.)
(po objavi v: Karl Meichelbeck,
Histroia Freisingensis, Freising,
1724-1729, str. 180)

IN nomine Sancte & indivisimae Trinitatis Otto divina favente Clementia Imperator Augustus. Noverit omnium industria fidelium nostrorum, tam presentium quam futurorum, qualiter nos per interventum dilectae Matris nostrae Adalheide & fidelis nostri videlicet Henrici Ducis quasdam partes nostrae proprietatis sitas in Ducatu prefati Ducis, & in Comitatu Popontis*, quod carniola vocatur, & qui vulgo Chrammarcha* vocatur. * Est enim in ipso Comitatu rivulus parvus, qui vocabulo Sclavorum Sabniza nuncupatur, ab exitu illius ubi oritur, statim cacumina vel summitateque montium occidentalem partem versus usque ad Zelfach, & hoc ipsum territorium cum omnibus ad ipsum pertinentibus, nec non & alpam Bosangam, deinde trans Lorziam usque ad montem Lubinic, ipsamque montem usque ad majorem amnem, qui Lova vocatur, utramque ripam illius amnis deorsum usque ad ostium pratitulati rivuli Sabniza inque* usque ad caput vel exitum ipsius rivuli, quicquid intra ipsa confluentia habuisse videamus loca nominata. Sabniza, Lenka, Sulane, iterumque Zelfach, vel quaecumque vocabulo vocantur, hoc totum in proprium civitatem nostro fideli, nobisque satis caro Episcopo Abraham vocitato donavimus, cum omnibus rebus jure legitimeque ad pratitulata loca aspicientibus, cum curtibus & adficiis, mancipis utriusque sexus, si inibi nostri juris inveniantur, agris cultis & incultis, pratis, pascuis, sylvis, aquis, aquarumve decursibus, molendinis, piscationibus, venationibus, vineis, & vineis, vis & in-

*. Alibi aliter Comitatus.
* .ut Clavinia Marcha.
* .Alappellat. in.
Bona in Comitatu super alia.
* .Al. inob.

glazbenih obrazaca koji su se oblikovali u srednjovjekovnoj liturgiji. Na kraju možemo shvatiti da za znakove te vrste koje nalazimo kao znakove iznad redova u BS ne možemo prvenstveno reći da su *neume*, ili da su, bilo s glazbenim značenjem ili bez njega, prenesene iz drugih *neumatskih* pisama tog vremena. Vjerojatnije je da bilo obrnuto. Postanak *neuma* u BS ostaje nedokazanim i neobjašnjem, iako znamo neke općeprihvaćene teorije koje postoje na tu temu. Svakako je vjerojatnije da je grafički izvor *neumatskih* znakova u već postojećim znakovima, posebno interpunkcijskim,²⁸ nego da su ti znakovi u BS *neumatske* notacije i stariji te da su drugi znakovi uz tekst BS preuzeti od njih. Ako ih sagledamo s tog stajališta, znakovi iznad redova u BS pripadaju repertoaru znakova uz tekst u srednjovjekovnoj latinici, od kojih su najvjerojatnije stoljeće i pol prije postanka BS i nastale *neume*. Kosa crtica je jednaka onoj koju nalazimo u BS i koja je kasnije dobila značenje *virge*,²⁹ ali u BS još nema to značenje. Iz toga možemo zaključiti da znakovima iznad redova u BS ne možemo tražiti izvor među znakovima istovremenih i sličnih *neumatskih* pisama.³⁰

²⁸ Znakovi interpunkcije, postavljanje istih.

²⁹ U pitanju je *neuma*, (notni) znak *koralne* notacije. Razvila se od *actusa*, tj. akcentnog znaka za podizanje glasa i u okviru tonskih veza predstavlja relativno viši ton. Zapisuje se kao uspravna ili pomalo u desno nagnuta crtica (slično *neumi*, ?).

³⁰ Snoj, J.

Jakob Jež, Brižinski spomenici (1971.), kantata za tenor, bas, dvostruki mješoviti i dječiji zbor, puhačke instrumente i udaraljke

Slovenski skladatelj i pedagog Jakob Jež (1928.-2022.) predstavnik je starije glazbene generacije, ali i jedan najaktivnijih i najznačajnijih glazbenih stvaralaca u 20. i 21. stoljeću. Njegova izvrsnost odražava se u zvuku i zvučnosti. »[...] Sjećam se da su me najprije zanimali komplicirani moderni zvukovi. Osjećao sam izrazitu bezbrižnost, a osjećaj za oblikovanje mi je određivao – jasnost. Kako u zadanom zvučnom svijetu pronaći nova rješenja? Sklonost prema izradi detalja me navodila na komponiranje malih oblika. U vezi kompozicijskih sredstava najprije me zadovoljavala tradicija klasika moderne. U zadnje vrijeme sve više me privlače i najnovija saznanja, posebno oslobađanje od tradicionalne ritmično-metričke usklađenosti. Mislim da mogućnost slobode izbora svih postojećih sredstava nudi i veću opuštenost stvaralaštva [...]« (J. Jež). Tako se skladatelj kroz godine razvio ka osjećajnom, većinom linearno oblikovanom zvuku, kojem je u izražajnom smislu »[...] od patetičnosti bliskija ekspresivna razigranost, više nego izražajna grčevitost, meditativnost i pastoralna intimnost [...]« (J. Jež). Jež tako proizvodi uglavnom komorna i vokalna djela, a udio kompozicija koje uključuju vokal je u usporedbi s njegovim suvremenicima prilično

velik. Upotrebom određenih modernih kompozicijskih primjera Jež je oblikovao vlastiti glazbeni izražaj, pun intimne ekspresivnosti, osjećaja za boje, lirizma i prozirnosti strukture, izražaj koji je moderan, ali ne i nerazumljivo agresivan.

Među knjigama koje su 1803. godine iz bavarskih samostana dospjele u *Državnu knjižnicu* u Münchenu, bio je i latinski kodeks iz samostana sv. Korbinijana u njemačkom biskupskom gradu Freising. Među latinskim tekstovima u zborniku otkrili su 1807. godine tri teksta na slovenskom jeziku: 1. opću ispovijed, 2. poticaj na pokoru i ispovijed i 3. ispovijedni obrazac koji ide uz poticaj. Zapisi su napisani u *karolinškoj minuskuli* i nastali su krajem 10. stoljeća. Ali očuvani tekstovi su prijepisi starijih predložaka iz 9. stoljeća. Po prevladavajućem, ali ne i općeprihvaćenom mišljenju, nastali su u sjeverozapadnom dijelu Koruške (u Austriji) i njemačkom svećeniku služili su kao pomoć u pastoralnoj službi među tamošnjim Slovencima. Od otkrića nadalje, tekstovi zvani BS, odnosno Freizinški spomenici, predmet su istraživanja brojnih eminentnih (književnih) istraživača. Posebno su značajni jer su najstariji očuvani slovenski tekstovi. Nude nam pogled u najraniji oblik samostalnog slovenskog jezika i ujedno prikazuju okolnosti u kojima je dolazilo do početaka slovenskog pisma.

Jež je jedan od rijetkih slovenskih skladatelja koji je za libreto svog djela koristio pojedine citate iz originala BS. Arhaičnost i sadržajnost teksta mu je kao tipičnom »vokalistu« itekako prihvatljiva. *Kantata* za tenor i basovski solo, dvostruki mješoviti zbor, dječji zbor, puhačke instrumente i udaraljke (1970./71.) temelji se na tekstovnom predlošku iz davne (slovenske) prošlosti. Autor se oslanja na staroslovenske spomenike iz 10. stoljeća koji imaju jedinstveno mjesto u povijesti lijepe slovenske riječi. Naslanjanjem na mjesta u tekstu na kojima su naši preci »učili« pognuti glavu

i odreći se »zlih« djela, Jež je postigao dvostruku angažiranost: stare korijene i kasnije sve aktualniju potrebu za sporazumjevanjem među ljudima. Zvukovna realizacija tog starosvjernog teksta je prijazna i ljupka sa svojom prebiraćom i lupkajućom pratnjom jer izražava kulturno razvijeniju i intelektualno živahniju okolinu trubadurskih krugova. U BS je instrumentalni zvuk mnogo oštiji, dok je vokalni dio, kao i uvijek kod Ježa, ukusan i »zvučan,« skoro zakopan u zemlju davnine, po kojoj je kopao i iz koje se polako osvjestio naš predak. Od tamo dolazi nekakva *korolna* statika, kroz koju rijeđe bljesnu duhovitiji i koncertno možda poželjniji kontrasti. Ali ipak: kad jednom prihvatimo taj skladateljev govor, shvaćamo da smo zapravo dio misaono potresnog vokalno instrumentalnog obreda, koji zaslužuje našu pažnju.

Uz (dva) vokalna solista i tri zbora, orkestarsku partituru³¹ zauzimaju i puhački instrumenti: 2 trube, 4 roga kojima je autor dodao i triangle, 2 trombona i tuba, te udaraljka: čelesta, činele, gong, veriga, ksilofon, zvana, triangl, frusta, in-cudine, timpani, veliki bubanj, tamburin i tam-tam. Autor je u svrhu dodatnog efekta dodao i scenarij, postavu izvođača na bini i scenarij izvođenja.³² Iz očuvanog originala BS uglazbio je otprilike trećinu teksta (po izvoru iz originala).³³ Prvu izvedbu u kojoj su sudjelovali tenorist Mitja Gregorač, basist Jože Stabej, *Komorni* i *Mladinski zbor* te instrumentalisti *RTV Ljubljana 27*. svibnja 1971. godine u velikoj dvorani *Slovenske filharmonije* u Ljubljani vodio je dirigent Lojze Lebič, kome je to Ježevo djelo i posvećeno. *Kantata* je također bila snimljena i izašla je 1991. godine na CD-u *ZKP RTV Slovenija* (tri skladbe: 1. *Brižinski spomeniki*, 1970.-71., 2. *Pogled prirode*, 1973. i 3.

³¹ *Edicije Društva slovenskih skladatelja* br. 489 (Ljubljana, 1975.; A-4 format, 48. str.).

³² Tamo, str. 3.

³³ Trofenik.

JAKOB JEŽ

BRIŽINSKI SPOMENIKI

kantata za tenor, bas,
dvojni mešani zbor,
otroški zbor,
trobila in tolkala

THE FREISING MONUMENTS

cantata for tenor, bass,
double chorus,
children's chorus,
brass and percussionPARTITURA
SCOREEDICIJE DRUŠTVA SLOVENSkih SKLADATELJEV
LJUBLJANA

ED. DSS 498

Jakob Jež, *Brižinski spomeniki*, naslovnica partiture,
(v: *Rojstni list slovenske kulture/Razstveni katalog*, Ljubljana,
NUK, 2004, str. 57)

Pogled zvijezda, 1973.).³⁴ Za kantatu je autor Jež bio nagrađen nagradom *Prešernovog sklada* (1991.). Ježevi BS (u izvedbi i na snimci) traju oko 35 minuta (34' 45").

Libreto Ježevih BS znači proizlazi iz prvog staroslavenskog teksta s kojim u 10. stoljeću počinje slovenska književnost. Skladatelj je uglazbio ponajviše dijelove druge od tri propovijedi u kojima se osuđuju moralna pokvarenost i koji pozivaju na moralan život. Na odabir je očito utjecala spoznaja da je zlo među ljudima vječno i svijest o moralnom zakonu čovječanstva koji je i danas jednako udaljeno etičko upozorenje. Dodatni utjecaj imala je još jedna, slovenska i

³⁴ Jakob Jež, *Brižinski spomenici* [Zvučni snimak] : kantata za tenor, bas, dvostruki mješoviti zbor, dječji zbor, puhačke instrumente i udaraljke ; *Pogled prirode* za sopran (t. block), mezzosopran (claves), klarinet (kravljie zvono) i rog (ragla) ; *Pogled zvijezda*: kantata za sopran, mezzosopran, alt, muški oktet, mješoviti zbor i orkestar. Zvučni CD. Ljubljana: Založba kaset in plošč RTV Slovenija, 1991.

à Lojze Lebič

BRIŽINSKI SPOMENIKI
kantata za tenor, bas, dvojni mešani zbor, otroški zbor
trobila in tolkalaJAKOB JEŽ
(1872/71)

© 1975 by Edicija Društva slovenskih skladateljev, Ljubljana/Partitura
© 1975 by Edicija Društva slovenskih skladateljev, Ljubljana, 1975. Reproduction, sale,
distribution, rental, or any other use by permission of the publisher, NUK, Ljubljana.
All rights reserved.
Tovarna glasbe.

Jakob Jež, *Brižinski spomeniki* (1. stranica partiture)

potpuno glazbena inicijativa, usmjerenost u čvrsti ton i autentične pojedino-
sti starosvjete domaće riječi: Ježu riječ
uvijek znači zvuk (zvuk njene dikcije,
slogova, glasovnih elemenata) koji može
prerasti u ideju i tkivo djela. Baš zato se
BS drže malo razumljivog jezika i preu-
zimaju njegov suvremeni sadržaj bez re-
alistične jednostavnosti, iako jasno. Pati-
na rječnika i snaga davne moralne volje
određuju epsku, obrednu priču koju do-
punjavaju opori instrumenalni odazi-
vi. Skladateljevi najbitniji načini izra-
žavanja su isprekidan metrički puls,
jedra diatonika, izoštrene boje i osjetlji-
ve promjene tempa, dok naglaske njego-
ve poruke otkriva dramaturgija cjeline.
Od svijesti o grijehu predaka u uvodu ra-
ste spoznaja o posljedicama starog zla.
Zgroženo nabiranje bezvrijednih djela,
poziv ka odricanju od »đavla« i medita-
cija o drugačijem životu izazivaju poticaj
ka dobrim djelima u obraćanju tenora i

Jakob Jež, *Brižinski spomeniki* (zadnja stranica partiture)

Jakob Jež, *Brižinski spomeniki*
(CD, Ljubljana, ZKP RTV Slovenija, 1991.)

pripovijedanju basa o primjerima ljudskog morala. Pri kraju se ponovno javlja uspomena na trpljenje i otpor zlu – te završava kao odjek dječjeg zbora u kojem su pitanje i sumnja možda i snažniji od nade.

Marijan Gabrijelčič, *Glagolite* (1997.), kantata za soprano, flautu, violončelo, mješoviti zbor, zvona i orgulje

Slovenski skladatelj tzv. »pete generacije« suvremenih slovenskih skladatelja, pedagog Marijan Gabrijelčič (1940.-1998.), stvaralačka je osobnost postmodernističkih stilskih tokova. Njima su bliski problemi individualnosti, nacionalnosti i univerzalnosti u granicama novih orijentacija, aktualni i bitni, i time su izravno dospjeli na površinu industrijskog društva sredine 20. stoljeća. Ne sam, nego u društvu brojnih kolega rođenih prije (Drugog svjetskog) rata, u životu i u poslu bio je razapet između središnje Slovenije i Primorske, odakle je rodom. Njegova aktivnost dvojaka je: rekreiranje (pedagoški i organizacijski) i stvaranje (kompozicijski). Njegova djela rijetko su se zadržala u ladicama, netiskana, neizvedena, nesnimljena ili nekaako drugačije očuvana. Pisao je mnogo, a još je više bio izvođen. Njegov stvaralački primat bio je vokal, a s njime i *kantate* i veća orkestralna i vokalno-instrumentalna djela. Skladateljeva uravnoteženost pokazuje se u polifoniji, koja često iskazuje politonalne hvatove, raznovrsne arhaizme i razpršenost zvuka. Takva je i jedna od njegovih »povijesnih«, *kantata Glagolite*³⁵ (1997.) za sopran, flautu, violončelo, mješoviti zbor, zvona i orgulje na tekst BS.

»Djelo sam napisao na inicijativu organizatora prvog odnosno novog općinskog praznika Škofje Loke i prilikom ovogodišnje 60. godišnjice Muzejskog društva u Škofjoj Loki. Sve to zasigurno je povezano s davnom (škofje)loškom prošlošću i njenom poviješću, s BS. Odabrane dijelove teksta tog književnog spomenika, u pitanju su tri teksta na slovenskom jeziku i latinskom pismu iz njemačkog Freisin-

³⁵ Proizlazi iz glagoljice, najstarijeg slavenskog pisma, nastalog u 9. stoljeću. U starocrkvenoslavenskom jeziku *glagoljati* = govoriti. *Glagolit* je također katolički svećenik koji obavlja obrede po starocrkvenoslavenskim običajima; također *glagoljaš*.

Marijan Gabrijelčič

GLAGOLITE

Kantata za sopran, flauto, violončelo,
mešani zbor, zvonove in orgle

M. Gabrijelčič, *Glagolite*, naslovnica partiture (Škofja Loka, Muzejsko društvo, 1997.; prva i zadnja stranica)

Fl. *Maestoso*

Vc.

S. *ad libitum*

Org.

Fl. *ff*

Vc. *ff*

S. *ff*

S.A. *ff*

T./B. *ff*

Org. *ff*

ga (997-1000.), prilikom 1024. godišnjice uglazbio sam za ‚raspoložive‘ (škofje)loške profesionalne glazbenike i ansambl, koji su mi bili takoreći ‚ponuđeni‘. Izbor tekstova zahvaća I. i III. spomenik. U tom vokalno-instrumentalnom opusu naglašen je vokal, posebno uloga solističkog soprana. Zbor ima ulogu naroda, a njegova funkcija je odpjevavanje i prepjevanje solističkog glasa. Oba solistička in-

strumenta (flauta i violončelo) nastupaju neovisno o vokalima, dok su orgulje još dodatno virtuosno »začinjene.« Neka taj moj stvaralački glazbeni fragment bude (ne)skromni naklon davnoj povijesti dvaju gradova: Freisingu, gdje je nastao tekst BS, i Škofjoj Loki, gdje je sada nastala glazba za *Glagolite*» (M. Gabrijelčič).

U uvodnom, ekspresivnom dijelu, autor upućuje na arhaično usmjerenje, naj-

više u melodici violončela. *Kantata* je inače izgrađena u intenzivnom i izrazitom luku kojeg u nastavku d¹ i a¹ otvara u prvoj oktavi sve do tona a² u drugoj oktavi u zaključku, dok s druge gradi dinamičnom eskalacijom. Dionica za zbor uglavnom je oblikovana petoglasnim, u cijelosti tonalnim akordičnim tvorevinama. Skladatelj ga zamišlja kao »glas naroda.« Oba instrumentalna solista nastupaju posve neovisno o vokalima. Iznimno bogat splet melodije i preplitanje dionica flaute i violončela zvukom obojaču i orgulje, tako da je utisak takoreći komornog instrumentalnog ansambla izrazito moćan, izrazno učinkovit i svečan. Svakako je skladatelj napisao djelo, odnosno glazbu, za profesionalne izvođače: sopranisticu, flautista, violončelista i orguljaša. Svi izvođači, uključujući zbor, svoj su posao odlično odradili.³⁶ Prva izvedba te *kantate* bila je 29. lipnja 1997. u Nunskoj crkvi Marije Bezgrješne (Klobovska ul. 2) u Škofjoj Loki. Izvođači bili su: Vera Mlejnik/soprano, Liza Hawlina/flauta, Miloš Mlejnik/violončelo, Igor Hodak/zvona, Tone Potočnik/orgulje i *Komorni pevski zbor »LOKA«* sa zborovođom Janezom Jocifom. Bio je to lijepi koncert i lijepa večer, okrunjena na mjestu krunskog imena. Tko bi tada i zamišljao da će autor biti s nama još samo godinu dana³⁷ I taj koncert ostao je (trajno) snimljen na elektroničkom mediju.³⁸

Zaključak

BS su jedan od prvih i najvažnijih slovenskih književnih spomenika koji je 2023. godine, kada slavi 1050. godišnjicu nastanka, i dalje aktualan. Ne samo književno, jer zbog nalaska (navodnih) *neuma* ujedno su i vrijedan glazbeni spomenik i dokaz prvog notnog zapisa te vrste

na našem (širem) slovenskom području. BS nam također još jednom dokazuje postojanje *kirelejsona*. Darovnica iz 973. godine (30. 6. 973.) dokazuje nam da je biskup Abraham od cara Otona II. primio Škofju Loku i njeno vlastelinstvo. U njoj se spominje srednjovjekovna Škofja Loka i neka njena mjesta koja »vlastelinstvo na škofjeloškom području« protežu i na obje doline: Poljansku i Selšku. Pismo *karolinška minuskula* i već spomenute *neume* na slovenskom području dodatno utvrđuju prisutnost (vokalnog) *korala*. Uz dominantnu, najbitniju ulogu crkvene glazbe, ona u to vrijeme ujedno i europeizira slovensku. BS iz 10. stoljeća su naime osim književnog i glazbeni spomenik. Toga je sve vrijeme, čak i više od tisuću godina od njihovog postanka, svjesna i glazbena, ne samo književna publika. U 20. stoljeću to dodatno »dokazuju« i potvrđuju najmanje dva (slovenska) skladatelja koja su, zanimljivo, oba svoju glazbu skladala u obliku *kantate*: Jakob Jež i Marijan Gabrijelčič. Svaki iz svog estetskog zornog kuta su se u svom primarnom glazbenom opusu na ovaj ili onaj način dotakli BS. Obojica (Jež i Gabrijelčič) su stvorila *kantate*, koje su u svim stvaralačkim parametrima posve različite. Na kraju krajeva ih razdvaja generacijski (12 godina), stvaralački (26 godina) i »školski« pedigree te ansambli, dok obje skladbe (*Brižinski spomeniki* i *Glagolite*) svo vrijeme krstare između vokala i instrumentala. Jednakosti između njih skoro i nema, sličnosti se udružuju u arhaizme koji dolaze iz samog konteksta i sadržaja BS.

Izvori i literatura

Bogataj, Valentin i Metka Sulič (2008). *Marijan Gabrijelčič (1940. – 1998.)*. *Loški razgledi-Doneski*, 17. Škofja Loka: Muzejsko društvo Škofja Loka.

Brižinski spomeniki/Monumenta Frisingensia. (2004.) Znanstvenokritična izdaja. 3. dopunjeno izdanje uredili Darko Dolinar i Jože Faganel. Ljubljana: ZRC SAZU).

³⁶ Prim. Nograšek.

³⁷ Prim. Naglič.

³⁸ *Kantata Glagolite* (29. 6. 1997.), na odabrane odlomke iz *Brižinskih spomenika*; CD-ploča. Godišnji koncert *Komornog pevskog zbora »LOKA.«* Škofja Loka: Radio Sora, Šk. Loka.

- Gabrijelčič, Marijan (1997.). *Glagolite. Kantata za sopran, flavto, violončelo, mešani zbor, zvonove in orgulje*. Partitura. *Doneski Loških razgledov*. Škofja Loka: Muzejsko društvo i GAMA.
- Grivec, Fran (1938.). *Slovenski knez Kocelj*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna.
- Janežič, Anton (1854.). *Slovenska slovnica s kratkim pregledom slovenskega slovstva ter z malim cirilskim in glagoliškim berilom za Slovence*. Klagenfurt: E. Liegel i Praga: B. Haasa.
- Jež, Jakob (1975.). *Brižinski spomeniki*. Partitura. Ljubljana: Edicije Društva slovenskih skladateljev št. 498 (tiskana partitura).
- Križnar, Franc (1997.). *Brižinski spomeniki in slovenska glasba od nekdaj ...* (v: Marijan Gabrijelčič, *GLAGOLITE. Kantata za sopran, flavto, violončelo, mešani zbor, zvonove in orgle*. Partitura. Škofja Loka: GAMA; str. 24-30).
- Križnar, Franc in Tihomir Pinter (1997.). *Sodobni slovenski skladatelji/Contemporary Slovene Composers*. Ljubljana: Prešernova družba, Vrba, d. o. o.
- (1997.). *Sto slovenskih skladateljev*. Ljubljana: Prešernova družba, Vrba, d. o. o.
- Nograšek, Milena (1979.). *Marijan Gabrijelčič: Glagolite* (u: *Loški razgledi*, 44/1997. Škofja Loka: Muzejsko društvo str. 230-232).
- Naglič, Miha (1999.). *Po ljudeh gor, po ljudeh dol*, 129. dio, Marijan Gabrijelčič (u: *Gorenjski glas*, L. 52, št. 69, 31. 8. 1999., str. 25).
- Rijavec, Andrej (1970.). *Slovenska glasbena dela*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Rojstni list slovenske kulture. Razstavni katalog* (2004.). Urednik Mihael Glavan. Ljubljana: NUK (za izložba, 17.-20. 6. 2004.).
- Smolik, Marijan (2004.). Opis sadržaja. *Brižinski spomeniki* [Znanstvenokritično izdanje]. Ljubljana: ZRC, ZRC SAZU.
- Snoj, Jurij (1996.). *Ali so nadvrstična znamenja v Brižinskih spomenikih nevme?* (u: *Zbornik Brižinski spomeniki*; Ljubljana: ZRC SAZU, str.71-83).
- Snoj, Marko (2009.). *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Modrijan and Založba ZRC.
- Trofenik, Rudolf (1968.). *Freisinger Dankmäler / Brižinski spomeniki – Monumenta frisingensia*. München.
- Elektronički izvori**
- <https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/8857>). *Statistični urad Republike Slovenije*, 8. jun. 2020. (pristupljeno 15. 7. 2023.).
- Jakob Jež (1991.), *Brižinski spomeniki* [Snimak zvuka]: kantata za tenor, bas, dvojni mešani zbor, otroški zbor, trobila in tolkala; *Pogled narave* za sopran (t. block), mezzosopran (claves), klarinet (kravji zvonec) in rog (ragla); *Pogled zvezd*: kantata za sopran, mezzosopran, alt, moški oktet, mešani zbor in orkester. CD zvuka. Ljubljana: Založba kaset in plošč RTV Slovenija.
- Kantata Glagolite* (29. 6. 1997.), na izbrane odlomke iz *Brižinskih spomenikov*. Godišnji koncert *Komornega pevskega zbora »LOKA.«* Snimak. Škofja Loka: Radio Sora, Šk. Loka.
- Narodni muzej u Ljubljani (u: Wikipedija; pristupljeno 16. 7. 2023.).
- Ogrin, Matija, Igor Grdina, Tomaž Erjavec, Damjan Bojadžiev (2007.). *Brižinski spomeniki Monumenta Frisingensia*: elektronsko znanstvenokritičko izdanje (<https://www.worldcat.org/oclc/78-80713594>) (Izdanje 1.0 izd.). Ljubljana: *Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU*. ISBN 961-6568-33-7. OCLC 780713594 (<https://www.worldcat.org/oclc/780713594>; pristupljeno 16. 7. 2023.).
- »Opis enote nepremičninske kulturne dediščine, evidenčna št. 737« (<https://geohub.gov.si/portal/apps/webappviewer/index.html?id=d6641ae60c=c47e9b027310f4f0f7373&find=737>).
- Pregledovalnik *Registra kulturne dediščine (Zakon o varstvu kulturne dediščine, Ur. l. RS, št. 16/2008)*. Ministrstvo za kulturo RS (pristupljeno 15. 7. 2023.).